Zöldi László

„Hazudott éjjel, hazudott nappal, hazudott minden hullámhosszon."
Örkény István a Magyar Rádióról

Egy történelmi egyperces 1956-ból

Ha ezt az esszét valaki esetleg elolvassa tíz év múlva, vajon megérti-e, hogy a szállóige-nyomozás bevezető soraiban miért említek két fiatal politikust? Vajon Donáth Anna és Magyar Péter neve mond-e nekik akkor majd valamit? A válasz attól függ, hogy álló- vagy hullócsillag lesz-é belőlük. Ezen azonban tűnődjék az utókor.

Mindenesetre a két pályakezdő politikus szóba hozott egy nagy hírre vergődött és látszólag közismert mondást. A politikusnő például tavaly épp visszavette a Momentum vezetését. Bejelentette, hogy a pártja szeretné irányítani az ellenzéket. S mert ebben leginkább a másik „legerősebb" ellenzéki párt akadályozhatta, harcot hirdetett a Demokratikus Koalíció ellen. Papírlapról olvasta fel, hogy „Aki a magyar kormány idő előtti leváltását ígéri, az hazudik." Majd felnézett, néhány másodperces hatásszünetet tartott, és ironikus félmosollyal az arcán kibökte, hogy „Reggel, éjjel meg este." (24.hu, 2023. február 4.)

Az utalást élénk derültséggel fogadták a küldöttek, elvégre elnöknőjük Gyurcsány Ferenc öszödi beszédéből a leggyakrabban idézett mondatra utalt. A DK mostani elnöke ugyebár 2006. május 26-án, még szocialista politikusként és a szociálliberális kormány fejeként a Balatonparti kormányüdülőben próbálta meggyőzni a nagyobbik kormánypárt, az MSZP képviselőcsoportjának tagjait.

Híres, sőt hírhedt mondata így hangzott: „Majdnem beledöglöttem, hogy másfél évig úgy kellett tenni, mintha kormányoztunk volna. Ehelyett hazudtunk reggel, éjjel meg este." (Népszava, 2006. szeptember 18.) Ma már nyilvánvaló, hogy a parlamenti frakció zárt ülése és a kisziváro gtatás között miért telt el 16 hét, hogy aztán 2006 októberében feje tetejére álljon az ország. Szükség volt egy olyan botrányra, mely az önkormányzati választás előtt megrendíti az erősebbik kormánypárt helyzetét.

Egyébként 2023-ban Donáth Anna párttársai tisztában voltak azzal, hogy a 'reggel, éjjel meg este' szó szerinti utalás a politikai ellenfél hajdani beszédére. Abban is ama részre, amiről az egyik értelmező azt írta, hogy Gyurcsány Ferenc a megszokott éjjel-nappal helyett „megbontotta

a nyelvi hagyományból fakadó sorrendet (reggel, éjjel, este)". Azt már én fűzöm hozzá, hogy a Momentum-elnök stábjából valaki olvashatta Örkény István szállóigéjét, amelyben az író a köznyelvben gyakran használt éjjel-nappal szópárt használta.

Miután azonban a 2006-os miniszterelnök rögtönözve beszélt a balatonőszödi kormányüdülőben, 1956 legismertebb szállóigéjét úgy szőtte a mondandójába, hogy a napszakokat nem az éjjel-nappal összefüggésben említette. Azóta 18 év telt el, és a közéleti arénába lépett fiatal (harmincas-negyvenes) politikusoknak 1956 olyan régen volt, mint mondjuk a mohácsi csata. Ezzel is magyarázható, hogy a közismert szállóigét ösztönösen Gyurcsány Ferencnek tulajdonítják.

Ennek persze más oka is van. A legismertebb politikai mondások úgy szállnak szájról szájra, hogy lassanként elmosódik az eredetük. A frissiben politizálók hajlamosak annak a nevére venni, aki időben közelebb van hozzájuk. Ráadásul példánk esetében a neve ismerősebben cseng, mint egy amúgy is halott íróé. E korosztályban kivétel Magyar Péter, aki vagy odafigyelt a stábjára, vagy történelmi műveltségéből telik az 1956-os Örkény Istvánra is.

Miközben járja az országot, ahol csak megszólal, ott a beszédébe szövi, hogy a propaganda miniszter Rogán Antal munkatársai „Hazudnak reggel és este, minden hullámhosszon." (Klubrádió, 2024. április 26.) Ekkor még elkövette ugyanazt a hibát, mint Donáth Anna, hogy nem vette komolyan az éjjel-nappal sorrendet. A hullámhossz hangoztatásából mégis kiderül, hogy Örkény Istvánnál keresi a forrást, nem pedig Gyurcsány Ferencnél.

Néhány nap múlva pontosítja is magát, mert így fogalmazott a kormánypárti propagandistákról: „Hazudnak éjjel, hazudnak nappal, hazudnak minden hullámhosszon." (Telex.hu, 2024. május 6.) Magyar Péter önkorrekciója azért figyelemre méltó, mert ő szintén politikai ellenfelének tartja a Demokratikus Koalíciót, és neki is jól jött volna az oldalvágás Gyurcsány Ferenc irányába. Mégis ragaszkodik az 1956-os kiindulóponthoz. Lehet, hogy a filológiai pontosságot többre tartja, mint a politikai hasznot?

Most már „csak" az a kérdés, hogy amire a két fiatal politikus utalgatott, az valójában hogyan, mikor és miért hangzott el. Az is kérdés persze, hogy egyáltalán elhangzott-e? Standeisky Éva történész szerint ugyanis „Örkény István írta meg a Szabad Kossuth Rádió forradalmi bizottságának önkritikus, bűnbánó nyilatkozatát, amely végül is nem jutott ki az éterbe. 'A Rádió hosszú éveken át a hazugság szerszáma volt. Parancsokat hajtott végre. Hazudott éjjel, hazudott nappal, hazudott

minden hullámhosszon.' A szöveg az 1956 utáni évtizedekben szájhagyományként terjedő legendaként élt tovább." (Mozgó Világ, 2005/1.)

Az idézet eleje és vége meggyőző, ám a kitűnő történész kételyének is hangot ad, hisz' a szöveg „nem jutott ki az éterbe". Kijelentését illő komolyan venni, még ha nem is Örkény szállóigéje volt a témája, a rá vonatkozó állítás inkább csak lábjegyzetnek vélhető. Nos, három egymástól független forrás árulkodik arról, hogy sokan hallották a hányatott sorsú rádiójegyzetet.

Például Tóbiás Áron 1956 októberében a Szabad Kossuth Rádió szerkesztőbizottságának tagjaként gondozta Örkény István kéziratát. Egyebek mellett ezért fogták perbe 1957-ben. Néhány mondat a visszaemlékezéséből: „Amikor rám került a sor mint másodrendű vádlottra, akkor az adatok felvétele után a legfőbb ügyész helyettese, aki a vádat képviselte, szót kért, és azt mondta, hogy napoljuk el holnap reggelig a tárgyalást… Másnap feláll, és azt mondja: módomban van benyújtani a másodrendű vádlottnak azokat az anyagait írásban, amelyeket a Szabad Kossuth Rádió számára készített. És odatett egy paksamétát a bíróság asztalára, mert a prágai rádió felvette a teljes anyagot." (Jel-Kép, 1989/3.)

A második ellenérv az emigráns sajtóban látott napvilágot. Szemerédi Tibor 1957-ben disszidált Ausztriába. Üzemmérnöki diplomát szerzett, majd orvosi műszerekkel kereskedett. A Bécsi Napló szerkesztő-bizottságában képviselte az Ausztriában élő magyarokat. Maga is gyakran publikált, például ezt írta: „Ott ültem a rádió mellett, mikor beolvasták az emlékezetes 'Hazudtunk éjjel, hazudtunk nappal, hazudtunk minden hullámhosszon.' kezdetű bocsánatkérést. Ettől kezdve Szabad Magyar Rádióként jelentkeztek be." (Bécsi Napló, 2001/1.)

Vajon az emigráns cikkíró Örkény István egyes szám harmadik személyben megfogalmazott szövegét (hazudott) miért idézte többes szám első személyben (hazudtunk)? Mielőtt erre keresném a magyarázatot, még felidézem a rádiójegyzet sugárzását igazoló harmadik dokumentumot. Az egri főiskola egyik kommunikáció szakos hallgatója interjút készített a Szabad Európa Rádió legendás könnyűzenei műsorvezetőjével. Cseke László szerint a SZER 1956 őszén tájékozódási gondokkal küszködött. Nem volt tudósítója Budapesten, a „hazai" újságok két-három napos késéssel érkeztek Münchenbe, miközben „otthon" a helyzet óránként változott. Az „információzárlatot" október 30-án oldotta föl a vezetőség. Örkény rádiójegyzete után ugyanis Nagy Imre miniszterelnök bejelentette az 1945-ös állapot, a többpártrendszer visszaállítását. Ettől kezdve „A SZER hírfigyelő minden szót lejegyzett, amit a Kossuth Rádió közölt." (Új Hevesi Napló, 2001/10.)

Visszajutottunk az alapkérdéshez: vajon ama bizonyos rádió-jegyzet miért és hogyan hangzott el?

Az írót e dolgozatért 1956 után eltiltották a publikálástól, és csak a hatvanas évek elején térhetett vissza az irodalmi életbe. Az ’56-os jegyzetről 1974-ben beszélt először: „Mikor megindult a Szabad Rádió, behívtak a Parlamentbe (mert akkor onnan adták a műsort), és a Rádió új igazgatója megkért, hogy írjak egy bevezetőt az induló adáshoz. Mondtam, hogy szívesen. Ott megírtam.” Annak nem találtam nyomát, hogy a ’74-es interjú melyik lapban jelent meg. Talán azért nem, mert esetleg nem is jelent meg.

Az viszont biztos, hogy 1981-ben, a Magvető Kiadó gondozásában látott napvilágot a Párbeszéd a groteszkről című könyv, ebben jutott hely a Brády Zoltán készítette interjúnak. Elképzelhető, hogy ami a kötetben jelent meg, az azonos a ’74-ben készült, de kéziratban maradt interjúval. Ennek feltárása további kutatást igényel. S itt térhetünk vissza a hazudott-hazudtunk szópárhoz. A változtatás kétségkívül Örkény Istváné.

A téma feldolgozása közben szembesültem azzal, hogy az eredeti szövegben mivel magyarázható a jegyzetíró távolságtartása. De azzal a kérdéssel is, hogy 1974-ben miért fogalmazott úgy Örkény, mintha önkritikát gyakorolt volna. Szögezzük le, hogy az írót ugyebár behívták a Parlamentbe, a Magyar Rádió ideiglenes helyére. Elfogadta a felkérést, és ott helyben meg is írta a jegyzetet. De ha már ott volt, miért nem olvasta föl? Hát kérem azért nem, mert nem arra kérték föl, hogy személyes vallomással rukkoljon elő.

Megbízatása arra szorítkozott, hogy a rádiós munkatársak nevében szakítson a Rákosi-korszak propaganda-adójával, amelyet a korabeli népnyelv „hazugládának” nevezett. A Szabad jelzővel megkülönböztetett Kossuth Rádió első munkanapján Örkénynek elő kellett készítenie a terepet a miniszterelnöki beszéd befogadására. Nagy Imre pedig úgy jelentette be a többpárt-rendszert, hogy utána Tildy Zoltán államminiszter szólalt meg a kisgazdák, Erdei Ferenc miniszterelnök-helyettes a Parasztpárt és Kádár János államminiszter a frissiben megalakult MSZMP nevében.

A jegyzetet Basa György olvasta föl. A rádió színtársulatának kellemes hangú tagja bemondói feladatokat is ellátott. Örkény István tehát az újjászervezett Magyar Rádió álláspontját fogalmazta meg, e távolságtartó megnyilvánulást támasztotta alá az éterben megszokott orgánum. Hogy aztán 18 év múlva az író többes szám első személyben újrafogalmazta 1956-os szállóigéjét? A szórványos szakirodalomban többen is pedzegették, hogy az utólagos hazudtunk-ban benne rejlett a rádiós munka-

társak öntisztulási igénye, sőt talán a sematikus szépírói korszakától búcsúzó jegyzetíró önkritikája is.

Mindazonáltal a történeti hűség kedvéért maradnék az 1956. október 30-án elhangzott szövegnél. S itt ütközünk az újabb akadályba. Vajon órára, sőt percre pontosan mikor is hangzott el? Az értelmezésekből három időpont bontakozik ki. 14 óra 6 perctől kezdődött a felolvasás, illetve 15.15-től vagy 17 órától. Talán majd olyan hangszalagot is találunk, amely a Szabad Kossuth Rádió mondatait, például az örkényi szállóigét időrendi pontossággal rögzítette. Addig is érjük be néhány idézettel az Örkény Istvánhoz méltó történelmi egyperces értelmezéseiből.

Tíz mondat az '56-os szállóige alakulásáról

A rádió hosszú éveken át a hazugság szerszáma volt. Parancsokat hajtott végre. Hazudott éjjel, hazudott nappal, hazudott minden hullámhosszon. (Örkény István író, Szabad Kossuth Rádió, 1956. október 30.)

Mikor megindult a Szabad Rádió, behívtak a Parlamentbe (mert akkor onnan adták a műsort), és a Rádió új igazgatója megkért, hogy írjak egy bevezetőt az induló adáshoz. Mondtam, hogy szívesen. Ott megírtam. Így kezdődött a „Hazudtunk éjjel, hazudtunk nappal, hazudtunk minden hullámhosszon." (Örkény István író, Párbeszéd a groteszkről, Magvető, 1981, az interjút készítette Brády Zoltán 1974-ben)

Kedden jött a hír az ostromlott Budapestről, hogy a szovjet tankokat visszavonják. Diadalmas hangon szólt a rádióbemondó: „Az elmúlt hosszú esztendőkben ez a rádió a hazugság eszköze volt. Hazudott éjjel, hazudott nappal. Minden hullámhosszon hazudott." (A Time magazin 1956. november 12-i cikke Ormay József kanadai magyar történelemtanár fordításában, Krónika, 1986/9.)

Az Örkény István által idézett mondat pontosan így hangzik: „A rádió hosszú éveken át a hazugság szerszáma volt. Parancsokat hajtott végre. Hazudott éjjel, hazudott nappal, hazudott minden hullámhosszon." A szöveg azonban a köztudatba úgy került, ahogy Örkény István emlékezett rá. (Radnóti Zsuzsa kiegészítése az 1974-es interjúhoz, Örkény István honlapja, 1992)

Kedden, október 30-án délután 5 órakor megszólalt a budapesti Kossuth Rádió: „Itt a Szabad Kossuth Rádió, Budapest! Kedves hallgatóink, ebben az órában új fejezetet nyitunk a magyar rádiózás történetében. A rádió hosszú évekig a hazugság szerszáma volt. Parancsokat haj-

tott végre. Hazudott éjjel, hazudott nappal, hazudott minden hullámhosszon. (Kádár Zsófi diák-újságíró beszélgetése Cseke Lászlóval, Új Hevesi Napló, 2001/10.)

Nem azt mondták, hogy hazudtunk minden hullámhosszon. (Rab László újságíró, Népszabadság, 2007. március 1.)

Örkény Istvánt 1956. október 30-án a Szabad Kossuth Rádió szerkesztői felkérték arra, hogy írjon egy bevezetőt az induló adáshoz. A szöveg tehát az író műve, de ami abban megfogalmazásra, majd felolvasásra került, az a Rádió munkatársainak önvallomásaként hangzott el. (György Péter művelődéstörténész, Alföld, 2008/11.)

A miniszterelnök elferdítette a híres szállóigét, megbontotta a nyelvi hagyományból fakadó sorrendet (reggel, éjjel, este). A politikusok, újságírók, bloggerek pedig számos változatban ferdítették tovább. (Balázs Géza nyelvész Gyurcsány Ferencről Örkény István 100. születésnapja alkalmából, Magyar Nyelvőr, 2012/2.)

Ahogy a rádió mondta, hazudott reggel, délben, este, hazudott minden hullámhosszon. (Fazekas Csaba miskolci történész ünnepi beszédéből, Tiszaújvárosi Krónika, 2017. október 26.)

Örkényre ugrom, tán mert éppen kijöttem a körúton a róla elnevezett könyvesboltból. Felfedezés: nem tudtam, hogy tőle származik az ’56-ból való, ezernyi alakban idézett mondás: „hazudott éjjel, hazudott nappal, hazudott minden hullámhosszon”, mármint a rádió. (Almási Miklós filozófus, Mozgó Világ, 2019/7-8)